

УДК 343.222

В. Г. Калита
здобувач

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТЬ ОСУДНОСТІ ТА НЕОСУДНОСТІ В УКРАЇНІ

Правова оцінка особистих здібностей дає розуміти соціальну небезпеку своїх дій, передбачувати небезпечні наслідки в час, коли злочинне діяння виконується. Дана проблема є досить актуальною в кримінальному праві та в науці загалом

Тобто, ми розуміємо, що є велика необхідність більш поглиблено аналізувати поняття осудності, бо в ній можливо зробити оцінку на що здатна особа, яка вчиняє злочин. Із поняття осудності, одразу можна зробити висновки стосовно поняття неосудності, так як воно впливає з нього.

Актуальність даної теми виражається тим, що нині відбувається в суспільстві дає поштовхи, аби більш над нею замислитись. Бажання судової системи персоналізувати покарання дають науковим дослідникам нові ідеї до наукових розробок в кримінальному законодавстві.

Дана тема вже довгий час на вустах юристів-правників і кожний раз, дає нові підстави для обговорення. Також проблематика осудності та неосудності знайшла своє місце у працях психологів, психіатрів і самих юристів, таких як : В.П. Сербського, В.М. Бурдіна, В.С. Орлова, П.С. Дагеля, Г.В. Морозова, В.М. Трубникова, Д.Р. Лунца, В.М. Куца, С.В. Бородіна, В.Я. Марчака, В.В. Леня та багато інших.

Вивчаючи всі джерела, що охоплюють питання осудності та неосудності в Україні, я дійшла висновку, що майже половина осіб, які повинні були нести кримінальну відповідальність, вони повинні були пройти судову експертизу, то було виявлено психічні аномалії, тобто психічні порушення.

Звичайно, психічні аномалії (розлади), можуть бути тими чинниками, що зможуть переглянути їх відповідальність перед законом, але якщо чинники будуть зменшувати ступінь його вини, яка буде залежати від рівня обізнаності особи про небезпечні злочини, розуміння своєї протиправної поведінки та бажання і розуміння своїх соціальних-небезпечних наслідків.

Перші згадування про осудність, обмежену осудність та неосудність, містяться в кримінальних кодексах німецьких державах з 1840 року, а в Україні з'явилися на початку Х століття в Руській правді (збірка законів того часу)[1, с. 14].

За Церковним Уставом Великого Князя «психічно хворі знаходилися у церковному віданні». Було наказано, що допитувати їх заборонено.

На жаль, ми не маємо можливості з'ясувати як саме проходило покарання, чи проходило воно

взагалі, так як нормативно-правові акти не містять даних стосовно даного питання. Відомо лише одне суб'єктом визнавалася особа(але не раби).

Термін неосудності з'явився відносно нещодавно – на початку першої половини ХІХ століття [2, с. 14-18].

Дуже цікавим фактом є те, що за часів Київської Русі, особи які були психічно хворими, або страждали психічними порушеннями, то вірили, що ці особи замішані з паранормальним. Їх називали відьмами, чаклунами. І на моє здивування, на їх чекали жорстокі покарання.

Також, за часів існування Галицько-Волинського князівства, Речі Посполитої та Великого князівства Литовського не було помічено нормотворчих актів стосовно душевнохворих. Але, можна зрозуміти, що до душевнохворих ставлення стосовно вчинення суспільних небезпечних діянь.

Тобто, коли злочини стосувались звичайних осіб, то покаранню душевнохворі не підлягали, але їх притягували до відповідальності у випадку посягання на інтереси держави чи церкви.

Вперше юридичне визначення положення психічно-хворих осіб на нормативно-творчому рівні закріпилось у ХVІІ ст [3, с. 300]. В 1649 р. в Соборному уложенні і Новоуказні статті про татьби, розбої та вбивства 1669 року мали місце статті, стосовно психічно хворих, яких звільняли від відповідальності за вбивство, але якщо скоювались інші злочини, то дана норма не діяла. Не можна було використовувати душевнохворих як свідків а як зазначалося вище – проводити допит.

Однак, як зазначається в джерелах, то починаючи з ХVІІ ст. стан душевнохворих починає привертати увагу та ним починають займатись лікарі, проводять спостереження, а уже потім-лікування.

Починаючи з 1716 року завдяки Петру І та Військових артикулів, вперше відбувається пом'якшення покарань, чи навіть звільнення від нього, якщо душевно хвороба особа вкрала чуже майно.

Таких осіб могли не лікували, але вони могли перебувати в церковних монастирях і їх могли скоювати в кайдани.

На відміну від Європи, психічно хворі особи не так часто несли покарання [4, с. 364].

Зрозумівши, що душевнохворі могли не нести покарання за певні злочини, особи навмисно моделювати поведінку хворих аби залишитись непокараними. З того часу, зрозумівши всю суть проблеми, почали розмірковування над шляхом її

подолання. Тоді і почала розвиватися судова психіатрія. В той час, був проголошений Указ «Про огляд дурнів у Сенаті». Тоді і почали класифікувати ступені хвороби та оцінювати психічний стан осіб.

Якщо хвороба виявлялась правдивою, не симуляцією, тоді хворих направляли в монастирі, але через деякий час, зрозумівши, що таких осіб потрібно лікувати – відправляли до лікарень.

Першим документом, який стосувався як вирішувались питання стосовно осудна особа, чи неосудна, можна прослідкувати в проекті Кодексу за 1743 року, на жаль, який і не став офіційним документом. Вперше, психічно хворі особи не підлягали страті, а вони перебували у місцях позбавлення волі до 1,5 року, а приближені до них особи (батьки, опікуни, родичі) повинні були відшкодувати за них шкоду [5, с. 364].

Якщо психічно хвора особа скоювала вкотре скоювала таке ж діяння, то вона повинна перебувати в довічній ізоляції (і байдуже, якщо вона одужала).

Ще дуже цікавий факт. Відповідно за п. 4 артикулу 44, особа яка вчинила каліцтво іншій особі, або вчинила вбивство та захворіла на психічні порушення після скоєного її повинні стратити, але тільки коли вона вилікується. Психічний стан хворого виявляв повітовий лікар, або лікар психіатр. Після огляду лікарем виписувався висновок.

Деякі положення про душевнохворих мали місце у Зібранні малоросійських правах за 1807 році [6, с. 368].

Уже від 1832 р. в Російській імперії психічно хворі не відбували покарання за свої діяння, а направлялись до лікарень на примусові лікування.

Наприкінці XIX – початку XX ст. почався стрімкий розвиток психіатрії, дослідження по даній темі і це все переросло в окрему галузь науки. Однак, в кримінальному провадженні стрімкого розвитку не спостерігалось.

В нормативно-правових актах було не мало протиріч в детальних коментарях, із-за чого посадові особи могли діяти на свій розсуд. Тому довгий час суди могли ігнорувати судові-психіатричні експертизи та їх проведення. Але, починаючи з 1910 року, ситуація різко повернулась в інший напрям. Була прийнята резолюція про недопустимість застосування кайданів у психіатричних лікарнях [7, с. 169]. Створювали при в'язницях психіатричні лікарні.

Першим актом при радянському союзі була НКЮ 1918 р. «Про освідування душевнохворих», яка стосувалася проваджень у справах неосудних. Після чого в 1919 році, прийняте «Положення про психіатричну експертизу», в якій був перелічено який огляд душевнохворих осіб потрібно проводити. В якому також зазначалося, дозвіл на утримання психічно хворих осіб у психіатричних лікарнях або передавали їх на поруки та довгострокове звільнення засуджених.

Початок радянського кримінального законодавства та союзних республік (1924 року) внесли це більшого непорозуміння.

В статті 7 Основних начал висвітлювалось, що: «Заходи медичного характеру застосовуються до тих осіб, які вчинили злочини у стані хронічної душевної хвороби чи тимчасового розладу душевної діяльності, чи в такому хворобливому стані, коли не могли усвідомлювати свої дії чи керувати ними, а також і до тих осіб, які хоч і діяли в стані душевної рівноваги, проте до моменту постановлення вироку захворіли на душевну хворобу». Тобто, все поєдналось в одне- заходи соціального захисту [8, с. 432].

Отже, між неосудністю та психічним станом особи зовсім зникла різниця.

Стосовно обмеженої осудності, то в Україні даною проблемою почали більш тісно присвячувати свою увагу з 90-х років XX століття [9, с. 23].

Як на мою власну думку, даним питанням в Україні потрібно було займатись раніше, так як воно займає не останнє місце в кримінальному законодавстві. Звичайно, неможливу сказати, що якесь будь-яке інше питання, стаття, проблема займає останнє місце.

Всі статті мають важливе місце в нашому житті, кримінальному законодавстві, але даному питанню ми б приділили більше уваги, щоб зрозуміти психологію особам які можуть зробити крок, або порушити кримінальне законодавство.

Вважаємо, якщо приділити більше уваги особам, які перебувають у місцях позбавлення волі, то можна зрозуміти, що психічно-здорово людина не зможе вчиняти злочинні дії стосовно інших, або держави.

За статтею 19 Кримінального кодексу України, особа може бути осудною, якщо вона може усвідомлювати свої дії (чи бездіяльність), під час вчинення злочину [10, с. 86].

Зачинним законодавством України діяти вільно та свідомо, коли вчиняється злочин, то вони можуть бути відображені в суб'єктах та всіх його проявах.

Тобто, можна сказати, що осудність може мати принаймні два рівні за ст. 20 Кримінального кодексу України «обмежена осудність» – неповну та повну.

Із цього всього випливає, що дане питання займало важливе значення за довго до нашого часу. Один поважний німецький криміналіст Клейншрод казав: «Можна розрізняти кілька ступенів осудності: на 1/4; 1/2; 1/3». Його прибічниками є дуже багато криміналістів, як в Україні так і за кордоном [11, с. 336].

М. Г. Іванов бачить вираження а даному питанні так: «Психопатичні аномалії є окрема категорія, що займає середнє положення між осудністю і неосудністю. Неосудність — поняття, насамперед медичне, а психічні аномалії є універсальна й оригінальна категорія, що заміняє собою обмеже-

ну осудність, а психопатії рівнозначні обмеженій осудності» [12, с. 336].

Якщо опиратися на думку експертів по даному питанню, то правова кваліфікація питанню осудності, то можна зрозуміти, що вона слідує з двох видів: психологічної та соціально-медичної. Це означає, що особа, яка вчинила злочинне діяння, повинна відповідати за них та бути покараною.

Віталій Миколайович Куц казав: «Можна виділити юридичний критерій від інших насамперед тим, що без правового стандартного установлення інших – соціально-медичного та психологічного – змінюються на самоціль-юридичного значення не мають. Більш стисло, осудність можна охарактеризувати як юридичну категорію, бо її можна вважати видом суб'єкта як елемента саме юридичної конструкції – складу злочину» [13, с. 17-23].

На наш розсуд, поняття осудності, що трактується законом, не розкривається повністю для надання юридичної оцінки на що здатна особа під час вчинення якогось злочину і має більш вузький зміст осудності. Даного визначення може вистачити експерту-психіатру, але не як юристу. Юристу аби зробити аналіз в даному питанні не достатньо проаналізувати лише з боку особи, яка вчиняє злочин, але й передумови, чи навіть самі умови цього винного діяння і залучити до кримінальної відповідальності.

Поняття неосудності навпаки, коли особа не може проаналізувати свої суспільно небезпечні дії та нести за них відповідальність, так як вони не можуть зрозуміти правильність своїх дій в зв'язку з хронічними психічними захворюваннями, або тимчасового розладу психічної діяльності чи іншої хвороби пов'язаними із станом психічного здоров'я [14, с. 15].

Деякі фахівці згадуючи обмежену неосудність, то вони дотримуються принципу, що вона є більш прохідною між осудністю та неосудності, хоча вона є частиною самої осудності.

Більша частина науковців вбачають неосудність і осудність зовсім різними поняттями. Для них осудність – це позитив, а неосудність навпаки – негатив.

Автори, які уже згадувалися, проаналізувавши всю інформацію зробили висновок, що осудність конкретно відрізняється від неосудності, так як у осудності є всі свої ознаки, які не притаманні їй.

Підсумовуючи все вище викладене, можна дійти до висновку, що зародження понять осудності та неосудності в кримінальному законодавстві, почалося ще дуже давно. Офіційного поняття осудності не було. Було загально визначене поняття, як душевнохворі, психічно хворі. За часів Київської Русі таких людей часто називали чаклунами та чаклунками і не шкодували страчувати, якщо їхнє злочинні дії стосувалися держави,

князів чи інших поважних осіб. До відправлення до лікарень таких осіб дійшли не одразу. Їх часто відправляли до церковних монастирів, де їх приковували ланцюгами [15, с. 72].

Починаючи вивчення даної теми з радянських часів, дана тема ніяк не могла просунутись зі свого місця та розвиватися, а навіть навпаки, дозволялось трактувати закон так, як хотілось самим судам.

Якщо проаналізувати зі сторони історії розвитку вітчизняного законодавства, що керує провадженням у справах осудних, обмежено осудних та неосудних можна підсумувати все на кілька етапів. Перший – це створення самого інституту починаючи з 996–1552 рр. Другий-розвиток в Російській імперії – 1649–1864 рр. Третій – на початку 20-х р.р. та до 50-х років. Четвертий – розвиток законодавства УРСР з 50-х років. П'ятий етап – це розвиток законодавства кримінального кодексу України з 2001р.

Література

1. Руська правда / [підгот. С. Юшков]. Київ: Видавництво української академії наук, 1935. URL: <http://izbornyk.org.ua/yushkov/ya.htm>.
2. Васильев А. А. До питання про визначення поняття осудності у кримінальному праві. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених* : зб. наук. пр. Х. : Вид-во Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. С. 14–18.
3. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве : монографія. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1983. 300 с.
4. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: моногр. К.: Істина, 2005. 264 с.
5. Михеев В. В. Нервные и психические болезни : пособие [для мед. училищ / В. В. Михеев, Т. А. Невзорова. 2-е испр. изд. М., 1956. 364 с.
6. Собрание малороссийских прав 1807 года / [Сост. К.А. Вислобоков и др]. К.: Наукова думка, 1992. 368 с.
7. Зейгарник Б.В. Очерки по психологии аномального развития личности // Б.В. Зейгарник, Б.С. Братусь. М.: Из-во Московского ун-та, 1980. 169 с.
8. Российское законодательство X–XX веков. В 9 томах. Т. 6. Законодательство первой половины XIX века. М.: Юрид. лит., 1988. 432 с.
9. Ломако В. А. Осудність та неосудність за кримінальним правом України: Конспект лекцій. Харків: Українська юридична академія, 1993. 23 с.
10. Матишевський П. С. Кримінальне право України: загальна частина: Підручник для студ. юрид. вузів і факул. К.: А.С.К., 2001. С. 86.
11. Есаков Г.А. Уголовное право зарубежных стран / Есаков Г.А., Крюлова Н.Е., Серебрянникова А.В. М.: Проспект, 2008. 336 с.
12. Морозов Г. В., Лунц Д. Р., Фелинская Н. И. Основные этапы развития отечественной судебной психиатрии. М.: Медицина, 1976. 336 с.
13. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісник Ун-ту внутр. справ*. 1996. Вип. 1. С. 17–23.
14. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року. *ВВР Української РСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
15. Устав святого Великого князя Владимира о церковных судах и о десятинах. Петроград: Издание Императорской археографической комиссии, 1915. 72 с.

Анотація

Калита В. Г. Развитие та становлення понять осудності та неосудності в Україні. – Стаття.

У статті досліджено історичні етапи розвитку та становлення понять осудності та неосудності в Україні. Зазначено, що перші згадування про осудність, обмежену осудність та неосудність, містяться в кримінальних кодексах німецьких державах з 1840 року, а в Україні з'явилися на початку X століття в Руській правді.

Ключові слова: осудність, неосудність, обмежена осудність, історичні етапи, становлення, розвиток.

Аннотация

Калита В. Г. Развитие и становление понятий вменяемости и невменяемости в Украине. – Статья.

В статье исследованы исторические этапы развития и становления понятий вменяемости и невменяемости в Украине. Отмечено, что первые упоминания о вменя-

емости, ограниченной вменяемости и невменяемости, содержащихся в уголовных кодексах германских государств с 1840 года, а в Украине появились в начале X века в Русской правде.

Ключевые слова: вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, исторические этапы, становление, развитие.

Summary

Kalita V. G. Development and formation of the concepts of sanity and insanity in Ukraine. – Article.

The article studies the historical stages of development and formation of the concepts of sanity and insanity in Ukraine. It is noted that the first references to sanity, limited sanity and insanity contained in the criminal codes of the German states since 1840, and in Ukraine appeared at the beginning of the X century in Russian truth.

Key words: sanity, insanity, limited sanity, historical stages, formation, development.